

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉRTESÍTŐ

AKADÉMIAI KIADÓ · 2004 · LIII. ÉVF. 1-4. SZÁM

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉRTESÍTŐ

2004/1–4.

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

EÖRSI ANNA:	Médeiától a Szereteten át Terpszikhoréig. Újabb megjegyzések a Belfiore-villa studiólójának múzsa-ábrázolásaihoz	1
MIKÓ ÁRPÁD:	A bártfai városháza. Adalékok a Jagelló-kori reneszánsz történetéhez Felső-Magyarországon	19
GALAVICS GÉZA:	Magyar diákok 17. századi tézislapjai Közép-Európában	53

KUTATÁS

KNAPP ÉVA:	A „rézmetsző poéta”. Grafikák Berei Farkas András életművében	81
DRAGON ZOLTÁN:	Id. Markó Károly mexikói festményei	109
GROTTE ANDRÁS:	Kísérlet néhány magyarországi ötvösjegy feloldására X.	127
BUZINKAY PÉTER:	Borszéky Frigyes kerámiái	143

ADATTÁR

FEHÉR ILDIKÓ:	Volnhoffer János. Egy pesti festő a 17–18. század fordulójáról	157
BODA ZSUZSANNA:	Falkoner József Ferenc vázlatrajza a diósjenői római katolikus templom főoltárképéhez	167
PAPP JÚLIA:	Egy metszet azonosítása. Blaschke János illusztrációja C. M. Wieland Aristipp und einige seiner Zeitgenossen című regényének harmadik kötetéhez	170
TÜSKÉS ANNA:	Batthyány Tódor hajóinak képzőművészeti ábrázolásai	173
CSONGOR DÉNES:	Oskar Kokoschka „Vízözön” című ifjúkori rajzáról	179

IN MEMORIAM

<i>Méhes Vera</i> : Gombosi György művészettörténész. Budapest, 1904. május 10 – Auschwitz-Grossrosen, 1945. január 18–20.	185
<i>Prokopp Mária</i> : Gombosi György emlékezete (1904–1945)	188

SZEMLE

<i>Végh János</i> : Dušan Buran: Studien zur Wandmalerei um 1400 in der Slowakei. Die Pfarrkirche St. Jakob in Leutschau und die Pfarrkirche St. Franziskus Seraphicus in Poniky. Verlag und Datenbank für Geisteswissenschaften. Weimar 2002. 355 oldal, 139 fekete-fehér és 13 színes kép	193
<i>Rózsa György</i> : Friedrich von Amerling (1803–1887). Kiállítás és katalógus. Szerkesztette Claudia Oriold és Kathrin Reining közreműködésével Sabine Grabner. Österreichische Galerie Belvedere és E. A. Seemann Verlag, Wien–Leipzig 2003	198
Opus mirabile-díjak, 2002–2003	200

VITA

<i>Bicskei Éva</i> „»Egyszerű és kedélygazdag kis képek«. Székely Bertalan korai sorozatai” című PhD-értekezésének vitája	201
<i>Prékopa Ágnes</i> „Klasszicista órák – antik eredetű motívumok” című PhD-értekezésének vitája	211
<i>Horváth Hilda</i> „Gr. Pálffy János műgyűjteménye, különös tekintettel iparművészeti kollekciójára” című PhD-értekezésének vitája	220

BATTHYÁNY TÓDOR HAJÓINAK KÉPZŐMŰVÉSZETI ÁBRÁZOLÁSAI

Batthyány Tódor birodalmi gróf, császári és királyi belső titkos tanácsos műszaki és gazdasági terveiről ismert főúr, Batthyány Lajos nádor legifjabb fia. Birtokain korszerű gazdálkodást folytatott, manufaktúrákat létesített. A bécsi palotájában létrehozott porcelánmanufaktúrával 1770-ben kivívta az udvar rosszállását a császári manufaktúrával való konkurálás miatt. Az 1780-as évek közepén Borostyánkőn viszonylag sok munkást foglalkoztató kén-sav-, réz- és tűkészítő üzeme volt. Tervet dolgozott ki a Duna–Száva–Kulpa vízi út szabályozására. Figyelemmel kísért minden technikai felfedezést. Szakmai érdeklődését bizonyítja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába 1838-ban beolvasztott, módszeres gyűjtésről tanúskodó könyvgyűjteménye.[1] Nevét elsősorban az 1793-ban szabadalmaztatott, ár ellen haladó, állati erővel hajtott lapátkerekes hajója, a Bucentaurus, tette ismertté.

A dunai hajózás fejlődésében a 18. század utolsó évtizedeiben előtérbe került a vontatás nélküli, önjáró hajózás kérdése. Olyan erőgépre volt szükség, amely lehetővé teszi, hogy testen belüli erőátvitellel a hajó árral szemben is haladjon. Ebben az időben a gőz erejét még nem hasznosították a dunai hajózásban. Számos kísérlet irányult önjáró hajó szerkesztésére és építésére, ezek közül Batthyány Tódor hajózási kísérletei a legkiemelkedőbbek. A *Magyar Hírmondó*, a *Magyar Kurir*, a *Magyar Mercurius*, a *Pressburger Zeitung* és az *Ephemerides Vindobonenses* kora-

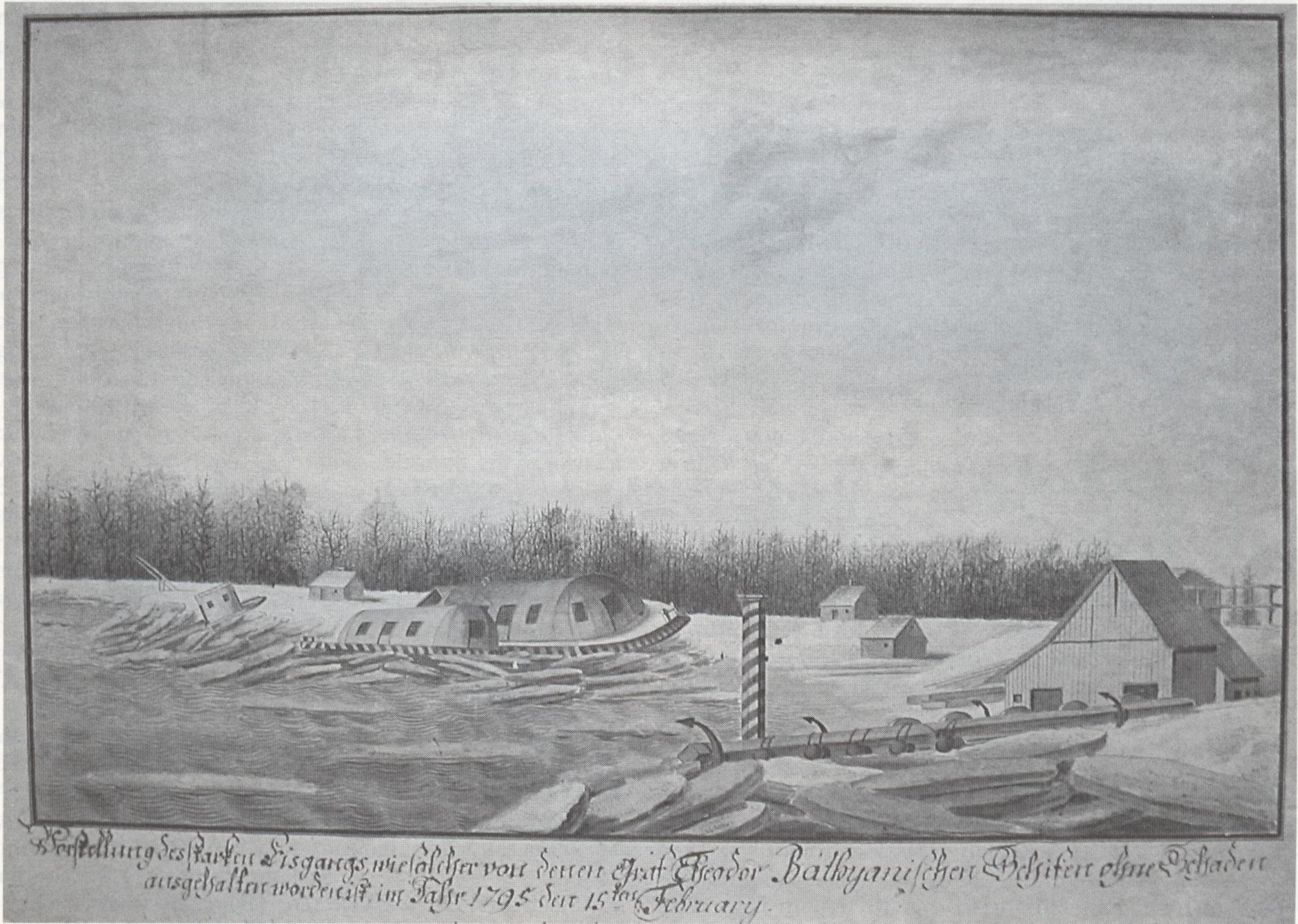
beli számain kívül több képzőművészeti alkotás is megőrökíti ezeket.

Újító szellemiségét és felvilágosult nézeteit tükrözi bátyjához, Batthyány József hercegprímáshoz 1783. december 11-én írt levele: „... fegyverrel a kézben, iparral a kézben, a vidékek jó és általános közlekedési hálózatával teremtvé összeköttetést a külfölddel, hogy lehetővé tegyük az idegeneknek, hogy kinyissák számunkra pénztárcáikat, s előnyeiket.”[2]

A korabeli sajtó 1777-ben adott hírt az első Batthyány-hajóról. A „Die Stadt Wien” nevű, nagyméretű teherhajója ezen év szeptemberében érkezett Horvátországból Bécsbe keleti árukkal megrakodva, majd a visszaúton gabonát szállított Magyarországról a balkáni államok és a Fekete-tenger felé.[3]

Az 1780-as években Batthyány „Bucentaurus”-nak nevezett hajója közlekedett a Dunán, amelyen 12 főnyi személyzet teljesített szolgálatot, s amely tengeri közlekedésre is alkalmas volt. A hajó a velencei dózsák faragott díszítésű, egysorevezős díszgályájáról kapta nevét, amely 1725-ben épült és modelljét a velencei tengerészeti múzeumban őrzik. A hatalmas méretű hajó felkeltette a bécsi kereskedővilág figyelmét, de ezek a méretek jóval túlhaladták a dunai hajózás célszerű kereteit.

1782. március 30-án Budán, majd május 14-én Pozsonyban kötött ki Batthyány Tódor 52 méter hosszú, másfél

1. Batthyány Tódor hajói a Duna 1795-ös jégzajlásában Pozsonynál. Magántulajdon (kat. 1.)

méteres merülésű vitorlás hajója. A hajó Horvátországból, a gróf birtokairól a Kulpa, a Száva és a Duna vizén zabbal megrakva június 19-én érkezett Bécsbe, majd visszafelé osztrák árut hozott Magyarországra.[4] A Bucentaurust feltehetően Heppé császári főhajómester tervei alapján építették a rajnai hajók módjára.[5] A hajót végül a dunai-Fekete-tengeri hajóforgalomra berendezkedő osztrák Willeshoven-féle kereskedelmi hajózási társaság vásárolta meg. A vitorlás „Donau” néven 1783. július 3-án elhagyta Bécsset és ugyanazon év október 25-én futott be az oroszországi Herson kikötőjébe.[6] A hajó 1788-ig teljesített szolgálatot, amikor zátonyra futott.[7]

A Bucentaurus eladása után Batthyány nem foglalkozott többet vitorlás hajókkal, hanem horvátországi birtokáról Pozsonyba telepítette át hajóépítő műhelyét külső vontatóerő nélkül, árral szemben haladó hajó építésére. A Bécsben tartózkodó Batthyány gróf bizonyosan tudomást szerzett a belső mechanikával működő hajók építésére irányuló pozsonyi kísérletekről, melyekről az újságok is beszámoltak.[8] I. Ferenc 1792. június 7-én tartott koronázási ünnepségére Batthyány Tódor még nem az új hajóval, hanem ötvenkét szál gerendából építettett, két kormánylapáttal és hat evezővel irányított tutajjal érkezett meg Pozsonyból.[9]

Az elhúzó és költséges kísérletezések anyagi fedezetére, siker esetén pedig a jövedelem biztosítására Bat-

thyány hajóépítési szabadalmat kapott I. Ferenc-től 1793. február 6-án, majd „Nova Regiae et Privilegiata Exfructio-nis Novium et Navigationis Compagnie” néven hajóépítő és hajózási társaságot alapított. A szabadalmi okmány szavai szerint „ő Felsőége kegyelmesen méltóztatott megengedni, hogy a Hajók tsinálásába, melyek vízellent is mennek 20 esztendőök lefolyása alatt ne követhesse senki”.[10]

Az épülő új hajó egyre több embert vonzott a partra, s az újságok rendszeresen tudósítottak róla. Az első képzőművészeti ábrázolás az építkezésnek ebben a fázisában, 1793 és 1796 között készült, valószínűleg Batthyány Tódor megrendelésére (katalógus: 15. tétel). A ma a budapesti Közlekedési Múzeum Képtárában őrzött lavírozott tusrajzon a félig elkészült hajóacstelepet és a két hajót a szemközti partról látjuk. A telep kihaltságát feloldja az inenső parton ülő, két beszélgető staffázsfigura. A túlparton lombos erdő szélén elterülő telep négy kész és több félkész épületből áll. A két sarkán kőből kirakott, jégzajlás elleni sarkantyú-töltéshez vasmacskával kikötött nagyobb, és az oldalához erősített kisebb, „tyúkmony forma” hajó teljesen késznek tűnik egy 1793-as leírás tükrében: „egészen bé vagyon fedve, körös körül folyosója, a fedőléken pedig 4 oldalról egy egy ajtaja vagyon, az ajtó úgy vagyon készítve, hogy azt mind fel lehet tölteni, mind le botsátani. A szél részek között mind az ajtók, mind az ablakok le botsátatnak és így akármivel hanyattassék a

2. Batthyány Tivadar hajóbemutatója Pozsonyban. Budapesti Történeti Múzeum (kat. 13.)

3. Batthyány Tódor megépült hajóacstelepe Pozsony mellett. Magántulajdon (kat. 16.)

hajó, a vízen, s akár mint hánkolódnak a habok, s akár mennyi víz tsapkodja annak oldalát, belső részébe be nem mehetvén, el nem súlyedhet. Vízebe lévő része lapos és három lábnyál vastagabb, a kormányos, sem evedző lapáttyait látni nem lehet, mind a vízbe vagyon, még is akár melly nagy teher rakottasson fel reá, min fel, mind alá könnyen lehet azon evezni.”[11] A kisebbik hajó farához a rajzon két kis vitorlás kapcsolódik. A finom kidolgozású tusrajzot a felső-magyarországi Kamenec papírmalmában merített papírra, eddig ismeretlen, „Fait p Krai sc” jelzésű művész készítette.[12]

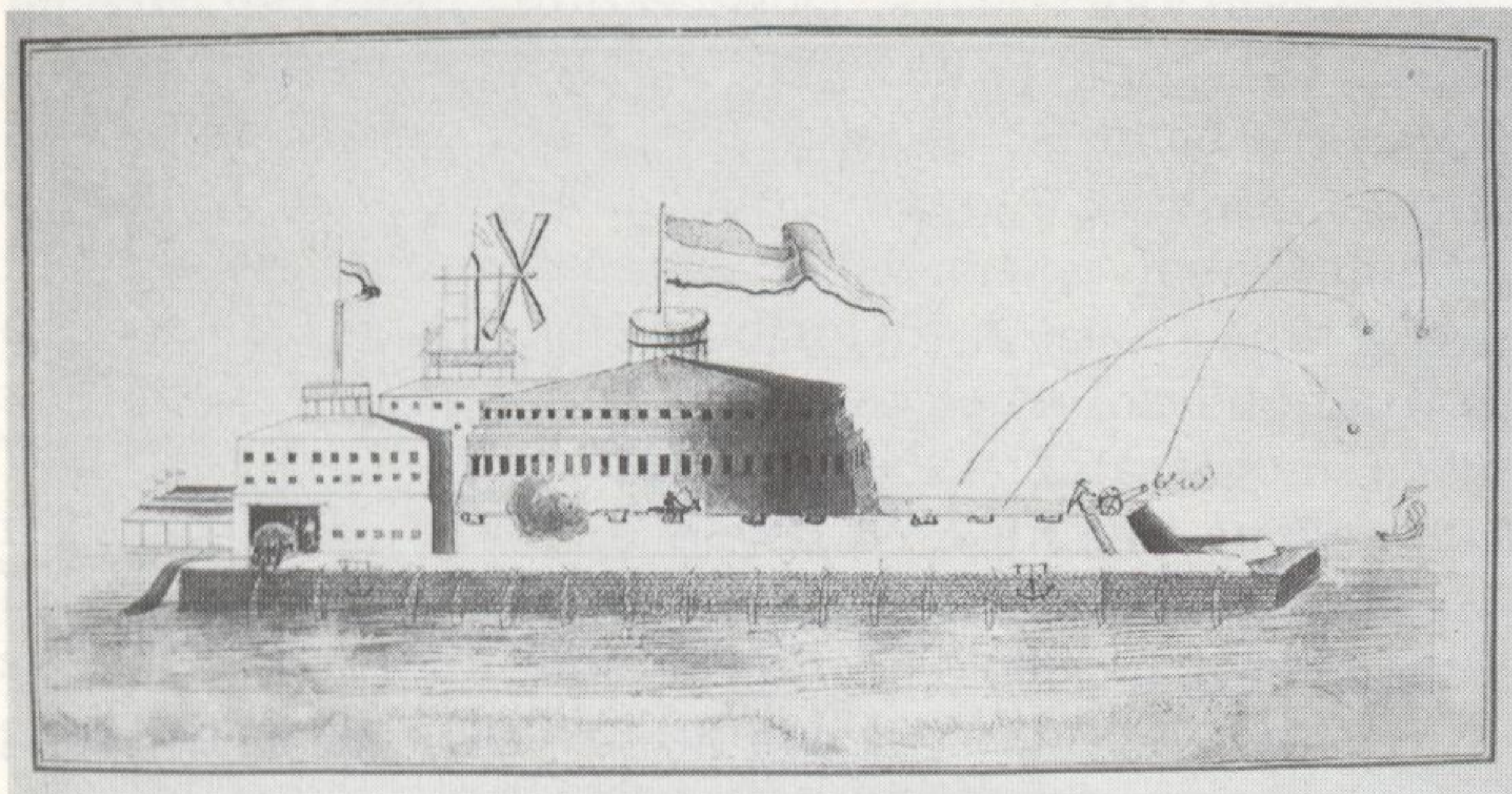
A pozsonyi hajóacstelep azonban nemcsak nyáron nyújtott jó lehetőséget a megörökítésre, hanem télen is, jégzajlás idején. Az 1795. február 15-i erős jégzajlást két, csak apró részletekben eltérő akvarell ábrázolja (katalógus: 1. és 2. tétel). A magántulajdonban lévő, felirattal is ellátott akvarell részletesebb, finomabb kidolgozású, melyen hangsúlyosak az előtér jobb oldalán tornyosuló jégtáblák. A parton álló épületek és a jégtáblák háttára felfekvő, két sértetlen hajó igazolja a feliratot, mely szerint Batthyány hajói a teleppel együtt károsodás nélkül kibírták a jégzajlást. A budapesti Közlekedési Múzeum Képtárában őrzött, felirat nélküli akvarell néhány nappal az előbbi után készülhetett vagy az előbbinek pontatlan másolata. Az előtérben lévő jégtáblák itt kevésbé emelkednek ki a vízből, a vasmacskákat és az épületeket egymáshoz képest eltolódva ábrázolták. A háttérrel lezáró erdő fainak kidolgozása más mester kezére vall.

A magántulajdonban lévő akvarellen az épületek, a hajók és a jégtáblák főbb pontjait körzőheggyel megjelölték. Ez arra enged következtetni, hogy másolat készült róla. A Közlekedési Múzeum Képtárában őrzött példányon ugyancsak láthatók az átlukasztott pontok, de mivel a másoló nem vett figyelembe minden jelzést, kis részletek lemaradtak erről az akvarellről.

Az 1796-os jégzajlást már kevésbé szerencsésen vészelte át a két hajó. Az Endrei Walter és Tardy Lajos által

közölt, ma lappangó és a budapesti Közlekedési Múzeum Képtárában őrzött következő két akvarell felső rálátásból ábrázolja a zajló Dunát (katalógus: 3. és 4. tétel).[13] Az innenső partról hat alak szemléli a pusztuló hajókat. A felirat elárulja, hogy a hajók a jégtorlódást kár nélkül átvészelték volna, ha egy hagyományos kelheimi módra épült elszabadult hajó meg nem károsította volna azokat.[14] A hajók a lapon jól láthatóan megrongálódtak: az egyik kettétört, a másikba beleszaladt egy kelheimi hajó. Az 1795-ös jégzajlást ábrázoló akvarellel ellentétben itt csak két kis faépítmény látszik a túlparton, ez talán a hajók elsodródását jelzi. A horizont megemelésével az ismeretlen művésznek több jégtábla ábrázolására nyílt lehetősége, ezzel is hangsúlyozva a jégkár nagyságát. A túlparti erdő kopasz fáiról varjúraj emelkedik a levegőbe. A két akvarell között kisebb eltérések mutatkoznak: az Endrei Walter és Tardy Lajos által közölt ábrázoláson több jégtábla torlódik egymásra, hangsúlyosabb a hajók rongálódása, és a parton álló alakok elhelyezése is eltér. Az 1795-ös jégzajlás két akvarelljéhez hasonlóan, ebben az esetben is az első akvarellről alacsonyabb minőségű másolat készült.

Az 1797-ben elkészült és feldíszített pozsonyi hajóacstelepet látogatók és érdeklődők sétáló csoportjaival együtt ábrázolta egy „Löhr. Ingr” jelzésű mérnök (katalógus 16. tétel). Ezen a magántulajdonban lévő akvarellen ismét a szemközti partról látjuk az erdő előtt szélesen elnyúló telepet. Az innenső parton az előtérben bal oldalon három hajóács dolgozik, tőlük távolabb egy horgász ül háttal a nézőnek. A Dunán két, utasokkal telt fellobogózott vitorlás és egy csónak tart a folyón lefelé. A túlsó parton az elkészült telepet és a hajókat ünneplőbe öltözött látogatók járnak körbe. Ezen a lapon már négy nagy és három kisebb kész faépület, továbbá emelő szerkezetek állnak a parton. A tusrajzon látható nagyobb és kisebb hajó mellett itt egy harmadik, még nem teljesen kész, az előbbiekkal azonos formájú hajót is ábrázoltak a

4. Batthyány Tódor hadihajó-terve.
Közlekedési Múzeum, Budapest, Képtár 6318 – II. (kat. 17.)

parton. A hajók fedélzetén, a parton álló épületek és az ideiglenesen felállított dízsátor körül felnőttek és gyermekek sétálnak. A látóhatárt lezáró erdő mögül a kép jobb szélén felsejlenek a pozsonyi templomtornyok.

A Bucentaurus ünnepélyes bemutatására az udvar előtt 1797. szeptember elején került sor Pozsonyban. A korabeli tudósítások szerint a hajó minden külső beavatkozás nélkül, terhet vontatva, könnyedén haladt a folyóval szemben.[15] Ennek a pozsonyi hajófelvonulásnak több ábrázolását is ismerjük. Siklóssy László 1940-es tanulmányában közöl egy vízfestményt Batthyány László herceg körmendi kastélyának gyűjteményéből, mely Batthyány Tódor gróf pozsonyi hajóbemutatóját ábrázolja (katalógus: 5. tétel). Ezt a ma ismeretlen helyen lévő akvarellt követi minden részletében a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában és a budapesti Közlekedési Múzeum Képtárában őrzött két rézmetszet (katalógus: 6. és 7. tétel). Egyetlen eltérés a két metszet között, hogy míg az egyikén csak az ábrázolás alatt van felirat, addig a másikon betűkkel jelölték a fontos részleteket, s azokat a kép felett szöveges magyarázatokkal látták el. Az akvarellen és a metszeteken a kompozicionális elrendezés és a részletek egyaránt megegyeznek. Az innenső parton baloldalt, a báméskodó tömegtől kissé elkülönülve áll a császári pár katonai kísérettel és hatlovas hintóval. Középen és jobboldalt állnak a kíváncsiskodó dámák, urak és katonák. A Duna közepén öt hajó úszik az árral szemben: elől halad a tengeri vitorlás hajó, ezt követi egy sétahajó, majd középen siklik a Bucentaurus, amely két kisebb méretű, de ugyanolyan formájú, a vendégek számára díszesen berendezett hajót vontat. A Bucentaurus mellett két, zenészekkel teli csónak halad. A kompozíció bal szélét rövidülésben ábrázolt hajóhíd zárja. A túlparton az alkalmi kikötő és a hajóacstelep épületei látszanak az erdő előterében.

A pozsonyi felvonulás előbb bemutatott ábrázolásait követi Binder János Fülöp 1802-es rézmetszete, melynek színezetlen példányát a Budapesti Történelmi Múzeumban, színezett változatát a Kiscelli Múzeumban őrzik (katalógus: 13. tétel).[16] Binder allegorikus elemekkel és chronostichonos feliratokkal egészítette ki a korábbi ábrázolásokat. A metszet bal felső sarkába az eseményeket beragyogó napot, a hajóacstelep épületei fölé rózsákat ontó bőségszarut helyezett. A hajósort vezető tengeri vitorlás elé vízi szekerén hajtó, szigonyos Neptunust metszett, a Bucentaurust kísérő zenészcsónakokat hárfán játszó szíre-
nekkal vette körbe. A metszet magyarázatra szoruló főbb részeit számokkal látta el, melyeket a kép alatt old fel. Az ábrázolás alatt középen Batthyány megszólítása alatt három disztichonból álló, az új hajó feltalálóját dicsőítő vers

olvasható. A megszólítás végén lévő csillag feloldását a jobb oldali, magyarázatokat adó oszlop alján találjuk. Az „a Jos. Pápay Advocato” szerkezet azt jelentheti, hogy Pápay József ügyvéd az ünnepélyes hajófelvonulás rendezője és a dicsőítő vers költője lehetett.[17] A dicsőítő vers negyedik sorának elejére beillesztett 8-as feloldása tudunkra adja, hogy 1802-ben a Duna vízállása alacsony volt. A harmadik disztichon első sorának végén látható 9-es magyarázata azt sejteti, hogy Ovidius-idézettel van dolgunk. A vers ötödik sora valóban kis eltéréssel megegyezik Ovidius száműzetésének éveiben írt *Tristia* című művében a negyedik könyv kilencedik énekének tizenkilencedik sorával: „nostra per inmensas ibunt praeconia gentes”.[18]

A hajó pozsonyi bemutatását rövidesen követte a bécsi bemutató 1797. szeptember 27-én.[19] Ezt ábrázolja a Magyar Nemzeti Galéria színezetlen és a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának színezett rézmetszete (katalógus: 8. tétel). A Kemény Mária által Jakob Adamnak és Johann Zieglernek attribuíált ábrázolás előterében jobboldalt a kíváncsi bécsi polgárok nézik a túlparton kikötött hajókat.[20] A Bucentaurus és az általa vontatott két kisebb hajó fedélzetén a bécsi udvar előkelőségei csodálják meg a látványosságot. A Dunán két kis csónakkal járnak körbe a hajókat. A túlparti fák mögül kilátszanak a bécsi templomtornyok.

Siklóssy László 1940-ben közölt egy akkor éppen restaurált, gipszre festett képet Batthyány László körmendi kastélyából (katalógus: 14. tétel).[21] Ez a ma ismeretlen helyen lévő festmény Batthyány Tódor pozsonyi hajóacstelepét ábrázolta az eddig leírtaktól eltérő módon: az előtérben középen balra Batthyány József hercegprímás, jobbra Batthyány Tódor gróf áll egymással szemben, profilban ábrázolva. Mögöttük a hajóacstelep épületei és a hajók, a háttérben a pozsonyi vár és a város látható.

Batthyány Tódor a Bucentaurus elkészülte után sem hagyott fel hajóépítési tervek készítésével. A budapesti Közlekedési Múzeum Képtára öt luxushajó-tervet őriz. Ezek közül kettő az ún. „bálnahajó” tervrajzát ábrázolja lapátkerekes hajtószerkezettel (katalógus: 18. és 19. tétel), további három az 1798-ban átalakított Bucentaurust és az újonnan épült hajók oldalnézeti képét, alaprajzát, hossz- és keresztmetszetét ábrázolja, magyarázatokkal ellátva (katalógus: 9., 10. és 12. tétel).[22] Ez utóbbi tervrajzsorozathoz tartozik az Endrei Walter és Tardy Lajos által 1963-ban közölt, lappangó oldalnézeti és alaprajz (katalógus: 11. tétel).[23] A *Pressburger Zeitung* részletesen beszámol Batthyány hajórajának 1798. augusztus 30-i felvonulásáról a Bécs melletti Brigittenaunál.[24]

Az ünnepélyes felvonulások során, Napóleon hadainak közeledtével bizonyára felmerült az uralkodóban a kérdés, vajon Batthyány Tódor hajói használhatóak-e háborúban. A Bucentaurus semmiképpen sem tudott volna megfelelni a háborús elvárásoknak, de fennmaradt egy eddig közöletlen hadihajó-ideálterv a Batthyányi-hajórajzok között a budapesti Közlekedési Múzeum Képtárában (katalógus: 17. tétel). A színezett tusrajz elnyújtott alakú fedélzetén három, a francia forradalmi építészet stílusával rokon épületet ábrázol. A felső fedélzetről ágyúkkal tüzelnek egy távolabbi vitorlásra. Mindhárom téglalap alaprajzú épület tetején kis, fellobogózott torony emelkedik. A bal oldali szélső épülettömb ajtaján két ló megy be, ide képzelhették el a hajtóművet. Ez a terv azonban megvalósulatlan maradt, s egy 1802-es híradás után, mely szerint a „győzelmes Bucentoro” Pozsonyba érkezett, nincs több adat Batthyány Tódor hajóiról.[25]

Batthyány Tódor hajózási kísérletei nem vezettek nagyobb technikai eredményre, képzőművészeti hozadékuk viszont jelentős. Az 1793 és 1802 közötti időszakban a tervrajzokat leszámítva tizenhárom akvarellen, rézmet-szeten és tusrajzon örökítették meg a gróf pozsonyi hajó-
 acstelepét és a Bucentaurus felvonulásait. 1918-ig állítólag megvolt a Bucentaurus modellje is a körmendi kastély-
 ban, mely azóta eltűnt. Az ábrázolásokat eltérő művészi igény jellemzi. Az alkotások kvalitása széles skálán mo-
 zog, az események tényszerű ábrázolásától az allegorikus

megjelenítésig. Batthyány művészeket és mérnököket egyaránt felkért pozsonyi hajóacstelepének és ünnepsége-
 inek megörökítésére. A négy szignált ábrázolás közül hár-
 mat bécsi tanultságú művész, egyet pedig Löhr mérnök rajzolt. Mind az akvarellek, mind a metszetek különböző változatokban (felirattal vagy felirat nélkül, illetve eltérő felirattal), az eltérő funkciónak megfelelően készültek.

Tüskés Anna

JEGYZETEK

- 1 *Endrei Walter*: Batthyány Tódor műszaki könyvtára. Technikatörténeti források III. Budapest 1995
- 2 Magyar Országos Levéltár, Batthyány Tódor levelei, P 1314 – 66666.
- 3 *Eduard Süsz*: Streffleur's Oesterreichischer Militärischer Zeitschrift XXVI. 1885, 1, 8.
- 4 Magyar Hírmondó 1782, 293, 385; Ephemerides Vindobonenses 1782, 181.
- 5 *Bíró József*: Batthyány Tódor hajóépítő és hajózási kísérletei. Közlekedési Múzeum Évkönyve I. 1971, 247.
- 6 *Frizsnyák Zsuzsa*: A magyarországi közlekedés krónikája 1750–2000. Budapest 2001, 5.
- 7 *Endrei Walter–Tardy Lajos*: Batthyány Tódor hajója. Élet és Tudomány XVIII. 1963, 41. sz. 1302.
- 8 *Siklóssy László*: Batthyány Tódor gróf ár ellen haladó hajója. Búvár VI. 1940, 97; Magyar Hírmondó 1787, 332.
- 9 *Frizsnyák Zsuzsa*: A magyarországi közlekedés krónikája 1750–2000. Budapest 2001, 7.
- 10 A korabeli szokás szerint öt példányban kiállított szabadalomlevélből ma két példányt ismerünk. A kiadatás szerinti első példány az Országos Levéltár őrzi P. 1320. 8.812 jelzeten. A teljes szöveget közli: *Bíró* i. m. 252 – 253.
- 11 Magyar Kurir 1793. X. 8.
- 12 *Varga Nándor Lajos*: Vízjegyek (1623–1896). Budapest 1995, 348, 350.
- 13 *Endrei–Tardy* i. m. 1301.
- 14 Vö. *Bíró József* értelmezésével: *Bíró* i. m. 256.
- 15 Magyar Mercurius 1797, 1175; Magyar Hírmondó 1797, 422; Pressburger Zeitung 1797, 935.

- 16 *Rózsa György*: Grafikatörténeti tanulmányok. Fejezetek a magyar vonatkozású grafikai ábrázolások múltjából. Budapest 1998, 117, 165. kép.
- 17 *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái X. Budapest 1905, 372–374.
- 18 *Pápay József*, „Neptunus titkára és ügyvédje” 1803 újévére Batthyány Tódornak disztichonban írt, barokk hagyományokat követő köszöntő versében is több Ovidius-idézettel találkozunk: elegia Exc. ac Ill. Dno comiti Theodoro Batthyán. Dno benignissimo, gratiosissimo felix novi anni 1803. auspicium aggratulatoria. Budae. 2ff. Országos Széchényi Könyvtár, Kisnyomtatványtár, 1803. Ugyanitt őrzik a 6. és a 8. katalógus-tétel alatt közölt rézmetszetek litografált változatát (127/1 és 128.), 1. *Cseh Mária* (szerk.): A Nemzeti Könyvtár Kisnyomtatványtára. Budapest 2002, 2, 3. kép.
- 19 Wiener Zeitung 1797. IX. 27., 2855.
- 20 *Kemény Mária*: Bécsi metszet Batthyány Tivadar gróf hajóiról 1797-ből. Művészettörténeti Értesítő XXXII. 1983, 89–91.
- 21 *Siklóssy* i. m. 97–98.
- 22 *Bíró József* szerint feltételezhetően a két bálnahajó terv Batthyány 1790-ben II. Lipótnak ajándékozott sétahajójához készült: *Bíró* i. m. 258–262.
- 23 *Endrei–Tardy* i. m. 1300.
- 24 Pressburger Zeitung, 1798. IX. 14., 777–778. A teljes szöveget közli: *Bíró* i. m. 261.
- 25 Pressburger Zeitung, 1802, 570; Magyar Hírmondó, 1802, II. k. 3.

FÜGGELÉK

KATALÓGUS

1. *Batthyány Tódor hajói a Duna 1795-ös jégzajlásában Pozsonynál*
 Alul: Vorstellung des Starcken Eisgangs, wie Solcher von Seinen Graf Theodor Báthyanischen Schiften ohne Schaden / ausgehalten worden ist, im Jahr 1795 den 15ten February.
 Akvarell. Jelzetlen. 1795. Lap: 330 × 475 mm. Ábrázolás: 270 × 415 mm.
 Magántulajdon.
 Publikálatlan.
2. *Batthyány Tódor hajói a Duna 1795-ös jégzajlásában Pozsonynál*
 Akvarell. Jelzetlen. 1795. Lap: 330 × 475 mm. Ábrázolás: 270 × 415 mm. Merített papír. Vízjel: C & I HONIG.
 Közlekedési Múzeum, Budapest, Képtár 8510 – III.
 Irodalom: *Bíró József*: Batthyány Tódor hajóépítő és hajózási kísérletei. Közlekedési Múzeum Évkönyve I. 1971, 254.
3. *Batthyány Tódor hajói a Duna 1796-os jégzajlásában Pozsonynál*
 Alul: Vorstellung der Hoch Graeflichen Theodor Bathyanischen Schiffe wie selbe an den Presbur / ger Ufer den Eisstos 1796 ohne Schaden ausgehalten hatten wenn sie nicht durch die lassgeris-senen / Kellhammer waeren beschaediget worden.
 Akvarell. Jelzetlen. 1796.

- Lappang.
 Irodalom: *Endrei Walter–Tardy Lajos*: Batthyány Tódor hajója. Élet és Tudomány XVIII. 1963, 41. sz. 1301.
4. *Batthyány Tódor hajói a Duna 1796-os jégzajlásában Pozsonynál*
 Alul: Vorstellung der Hoch Graeflichen Theodor Bathyanischen Schiffe / wie selbe an den Presburger Ufer den Eisstos 1796 ohne Schaden ausgehalten hatten wenn selbe nicht durch die loszgeris-senen / Kellhammer waeren beschaediget worden.
 Akvarell. Jelzetlen. 1796. Lap: 340 × 470 mm. Ábrázolás: 246 × 440 mm. Merített papír. Vízjel: C & I HONIG.
 Közlekedési Múzeum, Budapest, Képtár 4382-III.
 Irodalom: *Bíró* i. m. 255.
  5. *A Bucentaurus bemutatása Pozsonyban a királyi pár jelenlétében 1797 szeptemberében*
 Akvarell. Jelzetlen. Datálatlan.
 Lappang. Korábban: Körmend, Batthyányi László herceg kastélya.
 Irodalom: *Siklóssy László*: Batthyány Tódor gróf ár ellen haladó hajója. Búvár VI. 1940, 98; *Tóth Ferenc*: Egy nemzeti érzelmű kozmopolita. Adalékok a hajóépítő Gróf Batthyány Tódor életrajzához. Vasi Szemle LVII. 2003, 4. sz. 484.

6. A Bucentaurus bemutatása Pozsonyban a királyi pár jelenlétében 1797 szeptemberében

Alul: Vorstellung des glorreichen Einzugs, in Preßbug Seiner Exl. Grafen Theodor v. Batthyany auf seiner Flotille, von ganz neuer / Erfindung in aller Höchsten Gegenwart Seiner Majestät des Kaysers Kayserin mit vielen grossen des Reichs und eines unzehl- / -bahren bewunderenden Volks.

A 4. szám alatt leírt akvarell után készült rézmetszet. Jelzetlen. Datálatlan. 133 × 120 mm. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnok P.737.

Irodalom: Siklóssy i. m. 98; Endrei-Tardy i. m. 1301; Bíró i. m. 256; Kemény Mária: Bécsi metszet Batthyány Tivadar gróf hajóiról 1797-ből. Művészettörténeti Értesítő XXXII. 1983, 90.

7. A Bucentaurus bemutatása Pozsonyban a királyi pár jelenlétében 1797 szeptemberében

Felül: A. Curier Schiff B. Musik Schiff C. Rauch des losgebrenten Böllers D. Bucintoro EE. Spazir Chalupe / FF. Neuartige Schiffe G. Kaiser, Kaiserin, Palatinus, H. Kaiserl. Wagen I. Schiff Brücke K. Fliende Brücke. / L. Aue. – Alul: Vorstellung des glorreichen Einzugs, in Preßbug Seiner Exl. Grafen Theodor v. Batthyany auf seiner Flotille, von ganz neuer / Erfindung in aller Höchsten Gegenwart Seiner Majestät des Kaysers Kayserin mit vielen grossen des Reichs und eines unzehl- / -bahren bewunderenden Volks.

A 4. szám alatt leírt akvarell után készült rézmetszet. Jelzetlen. Datálatlan. Lap: 188 × 214 mm. Metszet: 140 × 203 mm.

Közlekedési Múzeum, Budapest, Képtár 12646 – I.

Irodalom: Siklóssy i. m. 98; Endrei-Tardy i. m. 1301; Bíró i. m. 256; Kemény i. m. 90.

8. Batthyány Tódor hajóbemutatója Bécsben 1797-ben

Felül: A Das grösste neuartige Schiff Bucintoro genannt. B das kleinere neuartige Schiff, C das kleinste neuartige Schiff, D die Spazier-Schalupe, E die Musik-Schalupe, F Stephanskirchthurm. – Az égbolton, a templomtornyok fölött: Wien. – Alul: Repräsentation navium novissimae inventionis Excellentissimi D. comitis Theodori a Batthyán, Perpetui in Németh-Újvár, requisitis desideratae securitatis, utilitatis, commoditatis, aequae ac venustatis attributis gaudentium.

Rézmetszet. Jelezve balra lent: I A Del, jelezve jobbra lent: I Z Scul. Datálatlan. 341 × 550 mm; merített papír, koronás vízjel.

Színezetlen: Magyar Nemzeti Galéria; színezett: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnok G. 83.30

Irodalom: Siklóssy i. m. 99; Bíró i. m. 254; Kemény i. m. 90; Endrei Walter: Batthyány Tódor műszaki könyvtára. Magyar Könyvszemle 107. 1991, 141; Tóth Ferenc: Egy nemzeti érzelmű kozmopolita. Adalékok a hajóépítő Gróf Batthyány Tódor életrajzához. Vasi Szemle LVII. 2003, 4. sz. 487.

9. A Batthyány Tódor luxushajójának oldalnézeti- és alaprajza 1798-ból

Az oldalnézeti rajz fölött jobbra: Plan / des Lustschiffes von Seiner / Excellenz Herrn Grafen Theodor / Bathyani Anno 798 / No. 1 Vorzimmer / 2 Retirade / 3 Speisszimmer / 4 Tanz Saal / 5 Compagniezimmer / 6 Schlafzimmer / 7 Kabinet / 8 Aeusserer Gang / 9 Innerer Gang / 10 Keller.

Színezett tusrajz. Jelzetlen. 1798. Lap: 460 × 605 mm. Ábrázolás: 435 × 578 mm. Merített papír. Vízjel: C & I HONIG.

Közlekedési Múzeum, Budapest, Képtár 6313 – IV.

Irodalom: Bíró i. m. 260.

10. Az 1798-ban befejezett Bucentaurus oldalnézeti- és alaprajza
Az oldalnézeti rajz fölött jobbra: Ansicht und Grundriss / des Lustschiffe von Seiner Excellenz Hern / Grrafen Theodor Bathyani erbauet / Anno 798 / No. 1 Vorzimmer / 2 Speisszimmer / 3 Tanzsaal / 4 Gesellschaftzimmer / 5 Schlafzimmer / 6 Cabinet / 7 Retirade / 8 Aeusserer Gang / 9 Inrer Gang.

Színezett tusrajz. Jelzés jobbra lent: Copirt durch Johan Vizer / [...] Inge. 1798. Lap: 350 × 510 mm. Ábrázolás: 330 × 495 mm. Merített papír. Vízjel: J HONIG / & / ZOONDN.

Közlekedési Múzeum, Budapest, Képtár 6314 – IV.

Irodalom: Bíró i. m. 262.

11. A Bucentaurus oldalnézeti- és alaprajza 1798-ból

Az oldalnézeti rajz fölött jobbra: [...]

Akvarell. Jelzetlen. 1798.

Lappang.

Irodalom: Endrei-Tardy i. m. 1300.

12. A Bucentaurus kereszt- és hosszmetzeti rajza 1798-ból

Az oldalnézeti rajz fölött jobbra: Anno 798 / Durchschnitt / des Lustschiffes von Seiner / Excellenz Herrn Grafen / Theodor Bathyani / No. 1 Vorzimmer / 2 Speisszimmer / 3 Tanzsaal / 4 Gesellschaftzimmer / 5 Schlafzimmer / 6 Keller / 7 Sofa und Bett zugleietz.

Színezett tusrajz. Jelzés jobbra lent: Schmidt Georg(?). 1798. Lap: 375 × 508 mm. Ábrázolás: 325 × 464 mm. Merített papír. Vízjel: koronás címerben gabonacsomót tartó oroszlán.

Közlekedési Múzeum, Budapest, Képtár 6316 – IV.

Irodalom: Bíró i. m. 262.

13. Batthyány Tivadar hajóbemutatója Pozsonyban

Fent középen a képen: Psonii, / Navis talis erat facies. – Alul: Encomium / Excellentissimi, Ac Illmi. D. Com: Theodori a Batthyán Perpetui in Német Ujvar Titl. / & c: tam venustae navis & novae inventionis Auctoris celebratum. – Alul középen: Pannonicis Nautis Monumenta Aeterna relinquis! / Ornas Æuropam Principe Nave Tua. / Immanem Molem Battyhán, sine fluctibus Istri / Sicci & vexisti, Tu Theodore Tuam. / Vestra per immensas ibunt Praeonia Gentes; / Te cum nave Tua Saecula longa colunt. / VIVAT! – Alul bal- és jobboldalt magyarázat: 1o In navi Turris Mathematica. / 2o Neptunus Deus Aquarum. / 3o Insula. / 4o Pons Volatilis. / 5o Itae duae naves ab intus aeq. / voluptuose ornatae. / 6o Repraesentans Navim Maritima. / 7o Navis solennium Musicorum; / Reiquae facilioris Motuus pro / excurrenda distractione. / 8o Hoc Anno ob siccitatem exiguus / fuit Danubius. / 9o ovid: L. 4. E. 9o. A „celebratum” szó mellé írott csillaghoz: a Jos. Pápay Advocato. – A metszeten különböző chronostichonok: Baloldalt a kereten kívül: Spargit Opes Miseris, Jobboldalt a kereten kívül: & sic SUA Jura tuetur. A nap mellett: sIC spLenDore CoMIt soL. A bőség-szaru mellett: sIC gratIa ConDeCorabaM. A hajóhídnál: Stat Pons e Navibus Istro. Neptunus mellett: HaeC slbI ConCeDaM: / sIC Te Mare ConDeCorabIt. A Bucintoron: Dona haeC aCCIplaM. A szirének alatt: Haec bLanDa perICLa MarIs. Az uralkodópár fölött: Rex Regina simul! Alul a keretnél: Hanc grandem navim civica Turba stupet. A chronostichonok mind 1802-öt adnak.

Rézmetszet. Jelezve jobbra a keret alatt: Binder sc: Budae. 1802. Lemez: 197 × 261 mm.

Színezetlen: Budapesti Történeti Múzeum ltsz. 28562. Színezett: Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum.

Irodalom: Bíró i. m. 257; Kemény i. m. 89–92; Rózsa György: Grafikatörténeti tanulmányok. Fejezetek a magyar vonatkozású grafikai ábrázolások múltjából. Budapest 1998, 117, 165. kép.

14. Batthyány Tódor Pozsony melletti hajóácstelepe

Gipszre festett kép. Jelöletlen. Datálatlan.

Lappang. Egykor: Körmend, Batthyány-kastély.

Irodalom: Siklóssy i. m. 97; Tóth i. m. 484.

15. Batthyány Tódor épülő hajóácstelepe Pozsony mellett

Lavírozott tusrajz. Jelzés jobbra lent: Fait p Krai sc. Datálatlan. Lap: 290 × 434 mm; Ábrázolás: 220 × 395 mm. Merített papír. Vízjel: & I HONIG.

Közlekedési Múzeum, Budapest, Képtár 6317 – III.

Irodalom: Bíró i. m. 250.

16. Batthyány Tódor megépült hajóácstelepe Pozsony mellett

Akvarell. Jelezve jobbra lent a keret alatt: Löhr: Ingr. Datálatlan. Lap: 350 × 555 mm. Ábrázolás: 250 × 500 mm. Merített papír. Vízjel: C & I HONIG.

Magántulajdon.

Publikálatlan.

17. *Batthyány Tódor hadihajó-terve*
Színezett tusrajz. Jelzetlen. Dátálatlan. Lap: 187 × 334 mm. Ábrázolás: 147 × 296 mm. Merített papír. Vízjel: & I HONIG.
Közlekedési Múzeum, Budapest, Képtár 6318 – II.
Publikálatlan.

18. *Batthyány Tódor bálnahajó-terve*
Fent középen: Masstab zur Maschine A. et B. / 6. Wiener Schue. / Plan / zu einen neu artichen Schiff. – Bal oldali ábrák feliratai: Profil Ansicht des gantzen Schiffes. / Obrer Gründris. / Profil Durchschitt. / Untrer Gründris. – Jobb oldali felirat: Masstab zu die Schiffe / 6 Viener Kloster.
Színezett tusrajz. Jelzés jobbra lent: gezeichnet durch C. Sitte. Dátálatlan. Lap: 415 × 505 mm. Ábrázolás: 405 × 480 mm. Meri-

tett papír. Vízjel: C & I HONIG.
Közlekedési Múzeum, Budapest, Képtár 6315 – IV.
Irodalom: *Bíró* i. m. 258.

19. *Batthyány Tódor korszerűsített bálnahajó-terve*
Fent jobbra: Plan / zu einem, vor Sr.Excellenz den Herrn Grafen Theodor / von Batthyany neu erfundenen Lustschif, welches / ohne alle Gefahr, inn den grösten Sturm, Strohm auf, und / Strohm ab gebracht werden kan. / Erklaehrung / [...].
Színezett tusrajz. Jelzés jobbra lent: Carl Sitte. Dátálatlan. Lap: 460 × 610 mm. Ábrázolás: 430 × 566 mm. Merített papír. Vízjel: C & I HONIG.
Közlekedési Múzeum, Budapest, Képtár 6312 – IV.
Irodalom: *Bíró* i. m. 259.

THE ARTISTIC REPRESENTATIONS OF TÓDOR BATTHYÁNY'S SHIPS

Count Tódor Batthyány, the youngest son of the palatine Lajos Batthyány became well-known for his technological and agricultural plans. He pursued an up-to-date economy on his estate and established manufactories. Moreover, he worked out a plan to control the water-ways of Danube-Száva-Kulpa. He also paid great attention to current technical discoveries. His library, now incorporated into the Library of the Hungarian Academy of Sciences, proves his professional interests. The Bucentaurus, a ship Batthyány was most famous for, was able to proceed against currents and was driven by animals. It was patented in 1793.

Although these shipping experiments failed to bring greater technical results, several of their artistic representations survived. Apart from construction plans, thirteen ink-drawings, watercolours and engravings were made in order to commemorate the shipwright works in Bratislava and the processions of the Bucentaurus between 1793 and 1802. The modell of the Bucentaurus seems to have existed until 1918 when disappeared from Körmend castle. The forementioned pictures not only differ in quality but in subjects as well, from the merely factual to the allegorical. Only four depictions are signed, one by engineer Löhr, the other three by engravers Krai, Johann Ziegler and Johann Philip Binder.

Catalogue:

1. The ships of Tódor Batthyány in the ice drift near Bratislava, 1795.
2. The ships of Tódor Batthyány in the ice drift near Bratislava, 1795.
3. The ships of Tódor Batthyány in the ice drift near Bratislava, 1796.
4. The ships of Tódor Batthyány in the ice drift near Bratislava, 1796.

5. The presentation of the Bucentaurus in the present of the royal couple in Bratislava, September 1797.
6. The presentation of the Bucentaurus in the present of the royal couple in Bratislava, September 1797.
7. The presentation of the Bucentaurus in the present of the royal couple in Bratislava, September 1797.
8. The presentation of the Bucentaurus in Vienna, 1797.
9. The side view and the ground-plan of Tódor Batthyány's yacht, 1798.
10. The side view and the ground-plan of Tódor Batthyány's yacht, 1798.
11. The side view and the ground-plan of Tódor Batthyány's yacht, 1798.
12. The cross- and longitudinal sections of Bucentaurus, 1798.
13. The presentation of Tódor Batthyány's ships near Bratislava, 1802.
14. The shipwright works of Tódor Batthyány near Bratislava.
15. Tódor Batthyány's shipwright works being built near Bratislava.
16. Tódor Batthyány's newly finished shipwright works near Bratislava.
17. Tódor Batthyány's battleship plan.
18. Tódor Batthyány's whaleship plan.
19. Tódor Batthyány's modernised whaleship plan.

TÜSKÉS Anna, művészettörténet-francia szakos egyetemi hallgató, ELTE Bölcsészettudományi Kar Budapest / student of History of Art and French Literature, Eötvös Loránd University, Budapest, tuskes.anna@freemail.hu

Kulcsszavak: Batthyány Tódor, hajók, grafika, Binder János Fülöp, 18. század vége / *Key words:* Tódor Batthyány, ships, graphic arts, János Fülöp Binder, end of the 18th century.

OSKAR KOKOSCHKA „VÍZÖZÖN” CÍMŰ IFJÚKORI RAJZÁRÓL

Oskar Kokoschka grafikai munkáiról Hans Maria Wingler és Friedrich Welz *Oskar Kokoschka: Das druckgraphische Werk* című katalógusában teljes áttekintést igyekszik nyújtani. 1994-ben azután, kiállítást kísérő kötetben megjelent korai rajzainak katalógusa is, Alice Strobl és Alfred Weidinger feldolgozásában. Az előbbi mű az ifjúkori alkotások között, 21. szám alatt emlékezik meg a művész *Der schmale Weg* című lapjáról. Feltűnő, hogy a műleírásban megemlített *Erdgeist* című hetilap azonos számának 178. oldalán közzétett másik, a *Sintflut* című Kokoschka-képről

említés sem történik (1. kép); ezt azonban, a régi folyóirat-közlés nyomán reprodukálja az 1994-es katalógus.[1]

Mindkettő szerepel viszont Fenyő Iván *Oskar Kokoschka: Die frühe Graphik* című tanulmányában.[2] A szerző itt megjegyzi, hogy a Wiener Werkstätte részére készített levelezőlapokon [3] kívül még néhány grafikai munkája tekinthető a művész ifjúkori főműve, *Die träumenden Knaben* előzményének. Ezek közé sorolja az *Erdgeist*-ben megjelent két művet is. A tanulmányban mind a két mű reprodukciója megtalálható.